

Ramiza Smajić

**CRTICE IZ ŽIVOTA TUZLE, BIJELJINE
I SREBRENICE OD 17. DO 19. STOLJEĆA**

**SKETCHES FROM EVERYDAY LIFE OF TUZLA,
BIJELJINA AND SREBRENICA
FROM THE 17TH TO 19TH CENTURY**

Gündüz Tufan. Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil : (1641-1833) / Tufan Gündüz; prijevod na bosanski jezik Edina Ustavdić. – Tuzla : Arhiv Tuzlanskog kantona : Društvo arhivskih zaposlenika, 2008. – 158 str.; 24 cm

Gündüz Tufan. The Sicil of Tuzla, Bijeljina and Srebrenica: (1641-1833) / Tufan Gündüz; translated to Bosnian by Edina Ustavdić. – Tuzla : The Tuzla Canton Archives: The Association of Archivists, 2008 – p. 158; 24 cm

Najnoviji izdavački poduhvat Arhiva Tuzlanskog kantona je svojevrsna dvojezična prezentacija sedam od ukupno deset sidžila koji se nalaze u tamošnjem arhivskom fondu.

Već smo u ranijim prilikama isticali značaj sidžila kao izvora ne samo u njegovoj historiografskoj dimenziji nego i po mjestu koje zaslužuje u onomastičkim, topografskim, etnološkim, sociološkim i drugovrsnim istraživanjima. Iako uglavnom sadrže podatke koji se odnose na užu oblast, stanovništvo, privredu, ustanove određenog područja, važnost sidžila očituje se i u okviru istraživanja većih administrativnih jedinica, društveno-ekonomske, pravno-političke, kao i kulturne historije širih oblasti. Informacije iz sidžila daju konkretnu sliku ekonomskog stanja, trgovine i trgovačke etike, agrarnih odnosa i njihove evolucije, vakufa kao pravnog subjekta, ali i političkih prilika u samom Osmanskom carstvu i na međunarodnom planu.

Arhiv Tuzlanskog kantona prepoznao je neophodnost prezentiranja ove vrste građe, a s obzirom na to koliko ona nosi dragocjenih elemenata za brojne naučne oblasti opravdana je naša svesrdna preporuka da oni budu maksimalno iskorišteni. Nažalost, nedostupnost ove građe rezultat je djelovanja više faktora. Pored neosjetljivosti sluha javnosti na zahtjeve za ovakvim izvorima u nauci, protok vremena i ratna dešavanja su u nepovrat odnijeli istinske riznice arhivske građe pohranjene u Orijentalnom institutu i sličnim institucijama, pa i nekad bogatim porodičnim bibliotekama. S pravom se može reći da su i pojedini fondovi ove jedinstvene dokumentarne građe danas samo privremeno sačuvani. Zbog oštećenja ili nečitljivosti dokumenata priređivači su skloniji praksi izdavanja regesti dokumenata, čime se dobija konkretan uvid u sadržaj sidžila, ali mi mislimo da bi najviše odgovarala forma kojom bi se predstavljali sidžili *in extenso* i *in continuo*. Svaki drugi način ostavlja otvorenom mogućnost da se zaobiđu ili zanemare bitni detalji.

Postoji više razloga zbog kojih je naučna javnost još uvijek uskraćena za saznanja iz ovakvih izvora osmanske provenijencije. Na prvom mjestu je problem iščitavanja i prijevoda, a potom brojne prepreke u vidu sredstava neophodnih za publiciranje priređene građe.

Kad je riječ o radu na tekstu, činjenica je da čitljivost teksta uvijek ovisi bilo o obrazovnom nivou pisara, bilo o fizičkoj očuvanosti teksta, a sam obrađivač sidžila mora posjedovati određene sposobnosti, obavezno poznavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika, kao i institucija osmanskog društvenog sistema. Specifičan rukopis pisara, svjesno nastojanje da se u pojedinim pitanjima kamuflira određeni sadržaj te napor da se posebnim pravilima u pisanju onemogući bilo kakvo falsificiranje učinili su posao priređivača izuzetno zahtjevnim, prvenstveno u dešifriranju teksta, a tek onda u prevođenju. Veliku olakšicu tokom dešifriranja čini to što dokumenti zastupljeni u sidžilima imaju svoje šablone, te činjenica da je neki sidžil od početka do kraja pisala jedna ruka, tako da je rukopis sve vrijeme isti. Što se tiče samog prijevoda, ako zanemarimo arhaičnost i stil, još uvijek su u velikoj mjeri prisutne nedoumice na terminološkom planu.

Sažetke sidžila koje želimo predstaviti u ovom prikazu sačinio je Tufan Gündüz, jedan od doktora mlađe generacije turskih nauč-

nika, čiji je istraživački interes dosad bio okrenut uglavnom historiji turkmenskih plemena u Anadoliji, mletačkim veleposlasticima, putopiscima i trgovcima u određenim periodima.

Ovaj priređivač *Tuzlanskog, Bijeljinskog i Srebreničkog sidžila* na početku navodi neke od sfera historijske vrijednosti šerijatskih sidžila, u velikoj mjeri se pozivajući na rezultate istraživanja turskih stručnjaka – osmanista i pravnika – poput Ismaila Hakkija Uzunçaršilija, Münira Atalara, Abdulaziza Bayındıra, Halila Sahillioğlua, Ahmeta Akgündüza i dr. No, dr. Gündüz u uvodu ne samo da ne tretira detaljnije bosanske sidžile kao kategoriju nego i u jedinoj navedenoj informaciji o nekim bosanskim sidžilima naglašava kako je sarajevske šerijatske sidžile javnosti prvi put predstavio autorski par Yuza Nagata – Mačiko Nagata (1999), što nikako nije tačno. Naučnici poput Ćire Truhelke, Sejfidina Kemure, Asafa Sokolovića, Alije Bejtića, Vanče Boškova, Fehima Spahe, Šabana Zahirovića, Sadika Šehića, Hazima Šabanovića i Saliha Jalimama već su davno prije dali manje priloge vezane za sidžile određenih područja. Ipak, tek je – in extenso objavljeni – Mostarski sidžil (Muhamed Mujić, *Sidžil Mostarskog kadije iz 1632-1634. godine*, Mostar, 1987) na pravi način pobudio zanimanje za objavljivanje ovakve vrste građe. Nažalost, javnost je dugo čekala na nove priloge ove vrste (Hatidža Čar-Drnda, *Sidžil tešanjskog kadiluka: 1740-1752*, Sarajevo, 2005; Dušanka Bojanić-Lukač i Tatjana Katić, *Maglajski sidžili: 1816-1840*, Sarajevo, 2005). Nekoliko prijevoda sidžila koje je uradio Abdulah Polimac čekaju i danas da javnost prepozna potrebu afirmiranja naše kulturne baštine kroz njihovo objavljivanje.

Možda je ova opširnost neprimjerena jednom sažetom predstavljanju izdavačkog noviteta. Međutim, djela koje bi sintetički obuhvatilo informacije o historiji sudstva u Osmanskom carstvu na našem jeziku nema, a građa osmanske provenijencije svakim svojim segmentom još je uvijek otvoreno polje istraživačkog interesa, pa ovo smatramo prilikom čitaocu približiti formu sidžila kao registra, djelo, i samu instituciju kadije, te kadiluka kao administrativno-upravne jedinice.

Sidžil (lat. sigillum) je službeni registar osmanske sudske kancelarije u kojem su zavođeni svi na sudu rješavani problemi. U sadržaju sidžila mogu se naći predmeti iz oblasti građanskog i porodičnog

prava (kupoprodaja, dužnički odnosi, vjenčanja, razvodi, ostavinske rasprave...), kao i prijepisi službenih akata viših organa (fermani, berati, bujruldije...). Kako vidimo, osim izrazito sudske djelatnosti, kadije su bili zaduženi i za određivanje cijena na tržištu, određivanje radnika za opravke putova, mostova, tvrđava, popise stanovništva i dr. Predmetna problematika u sidžilima očituje i promjene u nadležnostima određenog kadije. Tako je, naprimjer, očito da su u sidžilima koji se odnose na bosanske prostore u drugoj polovini XIX stoljeća zastupljeni samo razvodi, vjenčanja, ostavinske rasprave i djelomično procesi iz agrarnih odnosa, što je rezultat promjene domena nadležnosti šerijatskih sudova reformama pravnog zakonodavstva. Ukratko, već nakon Hatt-i šerifa od Gulhane, kadija gubi na ulozi u poslovima izvan nadležnosti suda.

Sadik Šehić u svom radu posvećenom gračaničkom kadiluku u Zvorničkom sandžaku, pored osnovnih informacija o pomenima gračaničkog kadiluka u arhivskoj građi, donosi i dosta svojih saznanja o razvoju kompletnog sudstva, ustanovama kazi askera i šejh-ul-islama i kadija uopće. Mi ćemo podsjetiti i na činjenicu da iako je postojala hijerarhijska ljestvica u osmanskome sudskom sistemu (šejh-ul-islam, kazi asker, kadija, naib) u obavljanju dužnosti nije bilo obavezne zavisnosti između ovih organa. Kadije su bili različitih rangova, što je ovisilo o njihovom obrazovanju, a to je označavano prema plaći koju je dobivao. Bosna je, naprimjer, na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće imala oko 45 kadijskih mjesta s različitim rangovima kadije. Najviši rang je imao sarajevski kadija, koji je imao zvanje mule. Međutim, i rang mule je bio stepenovan, pa je ovaj sarajevski bio četvrtog, najnižeg stepena mulaluka.

Nužno je na ovom mjestu istaći i jednu posebnu značajku ove temeljne institucije administrativno-pravnog sistema Osmanskog carstva, a čemu su rijetki, poput Hazima Šabanovića, posvetili punu pažnju. Riječ je o izvjesnom stepenu nezavisnosti koju su imali kadije u odnosu na čak najviše vojno-političke i upravne organe u ejaletu, beglerbegove. Naime, činjenica da su kadije postavljeni od posebnih organa centralne vlasti i da su imali prvenstveno ulogu kontrolora zakonitosti akata i postupaka svih organa vlasti u ejaletu njihovu funkciju činila je nezavisnom i u odnosu prema samom beglerbegu. Utoliko više ovaj status čini značajnijim informacije koje se mogu

naći u registru ovog administrativno-upravnog organa. Još ako se uzme u obzir koliko malo se uradilo na cjelovitim monografskim studijama ključnih bosanskohercegovačkih gradova onda je očita potreba za publiciranjem ovakve vrste građe.

Dokumenti u sidžilu se najčešće mogu podijeliti na dvije cjeline:

- prvu, koju čine svi dokumenti koji nastaju pred kadijom u sudnici (kupoprodajni ugovori, ostavinske rasprave, vakuf-name, dokumenti o oslobađanju iz ropstva, inspekcija vakufskih prihoda, maksimiranje cijena, dokumenti o zastupništvu, dokumenti o naimenovanju staratelja za maloljetnu djecu ili stare osobe, vjenčani ugovori, brakorazvodne parnice, potraživanje duga, pritužbe na uzurpaciju imovine i slično), i
- drugu, naredbe i saopćenja koja dolaze od sultana, beglerbega i ostalih visokih administrativnih službenika. Ti dokumenti (fermani, berati...) su prepisivani u sidžile, a kadije su nadzirali njihovu realizaciju.

Iz ovog popisa vrsta dokumenata očito je da sidžili nose brojne informacije o lokalnim prilikama, naseljima, broju i nazivima mahala, arhitektonskim objektima, njihovim graditeljima, imenima osoba koje su obavljale dužnost zapovjednika tvrđava – dizdara, kapetana i dr. U sidžilima nailazimo i na podatke o poštanskim stanicama koje su reprezentativne za historiju poštanske službe u cjelini. Što se tiče naselja, može se pratiti koja su vremenom nestala, a koja su prešla status koji su imala u određeno vrijeme.

U djelu koje je predmet naše pažnje praktično se radi o katalogu dokumenata 1-8 od ukupno 10 sidžila u Arhivu Tuzlanskog kantona. U prva tri broja nedostaju početak i kraj bilješki, dok je od dokumenata pod br. 4, 5, 6 i 7 ostala samo po jedna, i to nečitka stranica. Uz pomoć podataka koje nalazimo u sačuvanom materijalu (dozvole, prodaja imovine, ostavinske rasprave, punomoći) može se rekonstruirati društvena struktura stanovništva na izvjesnom dijelu srebreničkog, bijeljinskog i tuzlanskog područja, razdvojiti predstavnike sudske i upravne vlasti (kadije, kapetane, age, ulemu), potom zanatlije i trgovce. Isto tako, u priličnoj mjeri se mogu pratiti demografska kretanja stanovništva, opadanje broja muslimanskog odnosno nemuslimanskog stanovništva, bilo zbog učešća u ratovima i epidemija

zaraznih bolesti, bilo naseljavanjem vlašskog stanovništva u ne-naseljena mjesta... Jako često se pojavljuju Kiptije (osmanski naziv za pripadnike romske populacije), koji najčešće žive u svojim mahalama pod nazivom Kiptijan (bilo kod Bijeljine, bilo Srebrenice), što je značajan podatak za one koji prate migracije ili analiziraju vjersku pripadnost, život uopće ovog stanovništva tokom 19. stoljeća.

Čitaoci koje zanima privredna historija u sidžilima će naći podatke o zastupljenosti zanata: saračkog, krojačkog, kožarskog, berberskog, pekarskog, slastičarskog, nalbentskog itd. Pored informacija o porezima, može se naići i na primjere zloupotrebe lokalnih službenika, kad seljaci, neovisno o konfesiji, napuštaju svoje posjede i bježe u druge krajeve, jer se često bilježe i adaletname, izdavane upravo u cilju zaštite stanovništva od zloupotreba ajana i muteselima koji su na svoju ruku uzimali od naroda poreze.

Nije rijetka situacija da se unutar sidžila nađu kratki tekstovi, pojedini isječci ili tek list nekog od ranijih sidžila koji su dospjeli do određenog kadije. Tako je i u ovom slučaju, o čemu nas priređivač dosljedno informira.

Ako je priređivaču i izdavaču stalo da se njihovo djelo održi kao referencijalna vrijednost, onda bi svakako trebalo da insistiraju na kriteriju kvaliteta, ispunjenju svih zahtjeva prezentacije izvorne građe. Neke od naših zamjerki direktno se dotiču ukupnog izdavačkog aparata (prevodioca koji je sa osmanskog iščitani tekst dr. Gündüza preveo na bosanski jezik, recenzenata koji su bili dužni temeljito iščitati autorski tekst, lektora i korektora koji imaju zadatak da prate standarde bosanskog jezika i sl.).

Čitaocu, naprimjer, ostaje nejasno u kojoj se to instituciji navedenoj kao „Nacionalni arhiv u Sarajevu“ čuvaju sarajevski sidžili, jer javne ustanove pod takvim nazivom u Sarajevu službeno nema.

Ili sljedeće: tekst koji u podnožnim napomenama prati određenu bibliografsku jedinicu i daje dodatna pojašnjenja o sadržaju iz ko zna kojeg razloga nije preveden s turskog na bosanski jezik.

Čitalac zainteresiran posebno za toponime koji su spomenuti kroz cijelo ovo djelo primijetit će neujednačenost u transliteraciji pojedinih naselja. Naselja u nekom od zastupljenih područja nekad u nizu nose izvorne i poznate bosanske nazive (Srebrenica, Potočari, Travnik...), a onda slijedi niz naziva navedenih samo onako kako

ih je uspio iščitati priređivač. Tako nailazimo na neke posve „nepitke“ toponime kao što je Bagon, Perbidol, Golugova, Gulugovac (zar našem uhu i oku ne bi prije pao na pamet Pribidol, Glogova, Glogovac i sl.?). Ako je samo do priređivača, a ne prevodioca, lektora ili recenzenata koji su prepoznali neke toponime, onda je u takvim slučajevima obavezna bila ubikacija (ako se stoji iza poznatog naziva) ili navodi dodatnih mogućnosti iščitavanja (ako se nije bilo sigurno u način transliteracije).

Iste vrste je i neujednačenost kod navođenja prezimena. Smatramo da je bilo neophodno pridržavati se određenog standarda, pa se ne bi desilo da se na nekim mjestima prezime donosi u nekoj kombiniranoj tursko-bosanskoj verziji „Bolukbašić“ umjesto tamošnjih Buljubašića (turski: Bölükbaşı).

Već zbog same činjenice da su u ovim sidžilima brojne izinane, vjenčanja, ostavinske rasprave, prisutno je jako puno imena, pa je veća i potreba za općim poznavanjem i područja i jezika, kako za priređivača tako i za ostale koji rade na prezentaciji izvora. Greške su normalne i česte, ali mislimo da se veliki dio onih na koje smo naišli tokom iščitavanja ovog djela mogao izbjeći. Odrednica „aga“, naprimjer, pisana je nekad velikim nekad malim slovom, nekad razdvojeno od imena, nekad sastavljeno. Žensko ime Hanumica, koje je tipično za neke krajeve u Bosni i Hercegovini, ovdje se pojavljuje u čudnoj formi „Hanimca“. Budući da se pred kadijom javljaju masovno i nemuslimani kao subjekti u tretiranim slučajevima, čitalac ostaje zbunjen i pred nemuslimanskim imenima. Jasno je da je kod prezimena Novagović vrlo vjerovatno i jezički objašnjivo da se radi o Novakoviću, ali ko je taj, recimo, „Puri Desje iz Čirlenova“? Drugo, ako se na više od dva mjesta navodi ime Zlata u ovoj ustaljenoj varijanti, zašto se na drugih pet mjesta navodi ime s turskim pomoćnim vokalom u formi „Izlatka“?

S obzirom na to da su u ovim sidžilima u velikoj mjeri tretirana mjesta koja su danas poznata kao stratišta bošnjačkog naroda, javnost, koja nije izričito naučna, kao i preživjeli s tog područja, bili bi posebno zainteresirani da u jednom popisu imena iz ovih dokumenata pronađu svoje pretke koji krajem 19. stoljeća već nose prezimena u ustaljenom obliku. Takav popis, kao i indeks geografskih naziva, nedostaje ovom djelu.

Kad bismo bili vođeni totalnim jezičkim purizmom, vjerovatno ne bismo opraštali ni to što se Tuzlanski kanton bilježi malim slovom na mjestima više od broja koji se može tolerirati, ali naša namjera je posve drugačija. Iskreno obradovani svakim novitetom ove vrste na izdavačkom planu, želimo učiniti poticaj za poštovanjem što šireg spektra kriterija kvaliteta. Tek na taj način će pravo djelo naći svoje korisnike, a to bi trebalo i da bude cilj svakog autorskog truda.